

ISTORIOGRAFIA ȘI POLITICA

Răspund academicienii DAN BERINDEI, FLORIN CONSTANTINIU,
ȘERBAN PAPACOSTEA, IOAN-AUREL POP

1. Care considerați că este raportul dintre imparțialitatea științifică și opțiunile politice personale în cercetarea istorică?

Dan Berindei: Fiecare om are înclinații într-o direcție sau alta, are opțiuni rezultate din structura sa spirituală, din educație, din însăși evoluția vieții sale și din experiențele ei. Dar, totodată, omul de știință – și-l consider pe istoric drept un om de știință! – este supus unei reguli profesionale fundamentale, și anume aceea de se întemeia pe izvoare, pe surse în cazul istoricului, de a porni în analiza fenomenelor de la ele, fără a le denatura și fără a le ignora (atunci când nu ar conveni unor idei preconceptuate ale sale). Dacă nu este capabil de a fi imparțial în aprecierea faptelor, în comentarea izvoarelor pe care le analizează, istoricul încetează de a mai fi istoric și om de știință. Imparțialitatea este o regulă de bază a celui care face știință. A o încălca înseamnă a renunța la statutul de istoric și a deschide porțile falsului și denaturării.

Florin Constantiniu: Răspunsul la întrebarea dvs. poate fi dat pe două planuri: teoretic și practic. În principiu, aproape toți istoricii subliniază obiectivitatea cercetărilor întreprinse de ei. Formula lui Tacit, *sine ira et studio*, este repetată ritualic și ar putea fi inclusă într-un *Dictionnaire des idées reçues* al istoriografiei. A recunoaște deschis angajarea politică a istoricului în redactarea scrierilor sale este a-și da singur un vot de blam. Dacă Machiavelli, în anii dizgrației, se îmbrăca seara, când își scria operele, cu hainele lui fastuoase din perioada când servise Republica florentină, istoricul trebuie să se dezbrace de „uniforma” convingerilor sale politice pentru a atinge adevărul și a-l expune fără nici un fel de partizanat. Aceasta în teorie. În practică, lucrurile stau de multe ori altfel. Istoricii Școlii ardelenene au vrut să dovedească originea „nobilă”, romană, a românilor; cei pașoptiști au pus accentul pe ideile de independență și unitate națională; Nicolae Iorga, în faza sa sămănătoristă, a atribuit țărănimii un rol important în organizarea vieții social-politice în evul mediu, vorbind de „domnul-țăran” (imagine abandonată după descoperirea mormântului de la Curtea de Argeș, atribuit de el lui Basarab I). Se pot da și alte exemple. În ce măsură opțiunile politice au influențat viziunea istorică a diverșilor cercetători ai trecutului rămâne o temă de cercetare pentru istoricii istoriografiei.

Profit de întrebarea dvs. pentru a atrage atenția asupra unui fenomen din zilele noastre. Constat că anumiți istorici – dar nu numai istorici –, în funcție de simpatiile/

antipatiile lor politice, prezintă cu parțialitate evenimentele, mergând până la crearea de noi mituri: de pildă „Piața Universității – Kilometrul 0 al democrației”. Dar blocând o cale de circulație publică, manifestații din Piața Universității au încălcat o normă elementară a statului de drept, pe care susțineau că-l apără; după alegerile din 20 mai, protestele lor pierduseră orice legitimitate, întrucât electoratul se pronunțase cu o covârșitoare majoritate în favoarea celui denunțat în Piață ca adversarul democrației; în privința evenimentelor din 13 iunie, nu mă pronunț întrucât nu dispun de informația necesară. Ceea ce vreau să subliniez este că mulți intelectuali, printre ei și istorici, au nevoie de Piața Universității ca de un adevărat certificat de anticomunism. Să mă explic: în anii regimului comunist, acești intelectuali erau bucuroși să obțină o bursă în străinătate sau să-și vadă o carte tipărită; de o angajare în lupta anticomunistă, nici vorbă. Pentru ei, faptul de a fi mers de vreo câteva ori prin Piața Universității sau de a fi ascultat un discurs rostit din celebrul balcon de la Geografie le apare ca o adevărată retro-dizidență. Din acest motiv, Piața Universității capătă pentru ei o funcție, i-aș spune, identitară, existențială. Iată de ce au creat un nou mit, iată de ce se agață de el cu atâta înverșunare.

N-am nici o simpatie politică pentru Ion Iliescu, dar meseria de istoric obligă rememorarea acestor fapte, trecute sub tăcere de partizanii Pieții Universității. Punctul lor de vedere tinde astăzi să devină unul „oficial”, iar cine nu-l acceptă este anatema. Mă întreb câte din evenimentele istorice au cunoscut o astfel de metamorfoză până au ajuns pe masa istoricului sub formă de surse.

Șerban Papacostea: Istoricii și în general intelectualii care își respectă condiția vor face întotdeauna distincția dintre obligația obiectivității, adică a onestității științifice, și opțiunile lor politice, manifestare a conștiinței lor civice.

Ioan-Aurel Pop: „Imparțialitatea științifică”, în domeniile umaniste, după cum bine se știe, este mai mult un deziderat decât o realitate. Cu alte cuvinte, obiectivitatea la modul absolut nu există, dar asta nu înseamnă că istoricul nu trebuie să tindă spre ea, spre atingerea unui grad cât mai mare de corectitudine în reconstituirea și aprecierea trecutului. Istoricul profesionist, preocupat de onestitate și moralitate, de deontologia meseriei sale, se va strădui constant să limiteze, să elimine (pe cât posibil!) factorii „perturbatori” ai discursului său. Între acești factori care alterează tratarea obiectivă a trecutului – familia, educația, apartenența la diferite grupuri și grupări, orientarea religioasă, cetățenia, etnia etc. – se află, natural, și opțiunile politice personale. Practic nu există om normal, trăitor în „Cetate”, care să nu aibă anumite opțiuni politice, fie și latente, inconștiente, neacceptate decât tacit. De aceea, istoricul onest are, din acest punct de vedere, două opțiuni: fie să recunoască deschis faptul că tratează trecutul din perspectiva ideilor sale politice sau ale grupării sale ori ale unei grupări anume, fie să se străduiască să diminueze cât mai mult influența acestei apartenențe politice, oficiale sau particulare, asumate public sau tacite. Altfel spus, convingerile politice

personale afectează oricum imparțialitatea discursului istoric, dar în chip variabil, în chip foarte diferit, pe o scară ce merge de la minim la maxim...

Firește, există (azi mai mult ca altădată!) și concepții complet relativiste, care neagă total imparțialitatea și obiectivitatea istoricului. Acestea, mai toate, credem că pleacă de la una sau mai multe premise false. Cea mai des întâlnită dintre aceste premise false se poate formula, la modul simplist, astfel: dacă istoricul (și ființa umană, în general) tot nu poate ajunge niciodată la imparțialitatea absolută, ce rost mai are să tindă spre ea, s-o caute? Nu e mai normal ca, dintru început, să scrie despre trecut cum crede el, cum i se pare lui, cum își imaginează el că va fi fost acel trecut, fără atâtea precauții, căutări, strădanii? Dilema este falsă și nu conduce spre nimic. De trecut, ca produs al imaginației, al viziunii strict personale, al imaginii artistice, se ocupă destule discipline, domenii, mai ales din sfera artistică (literatura istorică, artele plastice, muzica, filmul etc.). Acestea au ca scop tocmai exacerbarea subiectivității, cu metode, și ele, specifice. Ce rost ar avea ca istoria să facă același lucru? Istoria, ca disciplină, cel puțin de la Renaștere și raționalism încoace, are ca menire cercetarea trecutului, cu metode proprii, pentru reconstituirea și interpretarea lui cât mai aproape de felul în care s-a petrecut... Dacă un istoric lasă deoparte cercetarea în arhive și biblioteci, renunță la diplomatică, la paleografie, cronologie, geografie istorică, arheologie, la sigilografie, heraldică, la critica și la compararea izvoarelor e ca și cum un chimist ar renunța la orice experiență de laborator. Un asemenea „istoric” poate scrie un bun scenariu de film, un roman istoric, un eseu istoric, dar prin asta el nu se manifestă ca istoric specialist. Asta nu înseamnă că nu face bine ceea ce face, ci înseamnă doar că nu face istorie (istoriografie).

O doamnă a istoriografiei franceze din secolul trecut – Régine Pernoud (1909–1998) – spune undeva (cred că în *Pour en finir avec ce Moyen Âge*) că i s-a adresat odată un student cu rugămintea, cam impertinent formulată, de a fi ajutat să scrie ceva despre cruciade. Specialista l-a privit lung și l-a întrebat ce a studiat în legătură cu tema, dacă a fost în arhive, în biblioteci, ce izvoare și ce lucrări cunoaște. Răspunsul a fost dezarmant și dezamăgitor, ceva de genul că nu a studiat nimic și că nici nu are nevoie, pentru că el vrea să scrie ceva personal, „necontaminat”, absolut original, despre Cruciate. Și atunci doamna, care trudise toată viața ca să descifreze trecutul medieval „așa cum fusese” – cum ar zice Leopold Ranke – i-a spus tânărului că locul lui nu este între istorici, ci între artiști, sau între filosofi, ori între politicieni... Morala: istoriografia are un statut și un specific, are propriile scopuri și metode de cercetare, care nu pot fi ignorate de cei care o slujesc, care sunt specialiști. Natural, totul este schimbător pe lumea asta, ceea ce face ca și statutul acestei discipline să se modifice, să evolueze, să se adapteze în funcție de noile sensibilități. Dar până unde, fără a-i pune în pericol specificitatea, fără a o dilua în alte domenii?

2. *Cum apreciați asocierea istoricilor la inițiativele puterii politice de condamnare a unor perioade istorice (evenimente, personalități etc.)?*

D.B.: Din păcate, din totdeauna, istoriografia s-a găsit sub presiunea factorilor politici, care uneori procedează „cu mânuși”, alteleori chiar brutal. Istoricul se găsește neconținut într-o cetate asediată, pe care trebuie s-o apere. Dacă fizicianul sau chimistul pot lucra netulburați, fără ca cineva din afara profesiei lor să intervină în activitatea lor, istoricul este sub presiunea unor așa-zisi specialiști, atotștiutori, nu rareori agresivi, uneori chiar lipsiți de studii de specialitate, care se suprapun demersurilor lor, pornind adeseori de la idei preconcepute, de la scheme prefabricate. Am trăit vremea lui Mihail Roller, care pretindea ca cercetătorii să-i „mobileze” cu documente teoriile pentru a și le justifica! Din păcate, au existat totdeauna, ca și astăzi, și profesioniști dispuși să intre în jocuri de manipulare a trecutului, ceea ce complică și mai mult problema. Oricum, analiza trecutului revine în mod firesc doar istoricilor. Sentințele politice, mai ales când din start sunt de condamnare, nu pot fi acceptate ca elaborări științifice. A se porni de la ideea de condamnare nu este firesc; ca și în justiție, și în aprecierea faptelor istorice trebuie respectată prezumția de nevinovăție. Este firesc ca anume perioade sau evenimente să intereseze cu prioritate și ca lor să li se dea o atenție prioritară. Formarea unor echipe de lucru care să-și consacre activitatea unor analize de acest fel este benefică, dar cu condiția fundamentală ca membrii lor să lucreze în deplină obiectivitate, întemeiați pe izvoare și pe conștiința lor, și nu ca instrumente ale unor factori politici. Din analiză, realizată cu detașare și seninătate, trebuie să rezulte limpede ce este de condamnat și în ce măsură. Problemele nu trebuie abordate unilateral, ci având în vedere ansamblul lor; nu este îngăduit ca anumite aspecte să fie lăsate deoparte, deoarece „nu convin” și, de asemenea, nici minusuri și nici plusuri nu pot fi excluse din analiză. Istoricii nu trebuie să se asocieze unor analize ale unor personalități sau perioade, decât în situațiile în care ei pot face acest lucru cu toată seriozitatea demersurilor științifice, în timpul necesar și mai ales fără a li se impune o rezultantă și o atitudine. Acelora dintre ei care ar ceda unor presiuni politice și n-ar da dovada unei depline nepărtiniri și unei depline libertăți de judecată, nu li se mai poate recunoaște de comunitatea istoriografică calitatea de istorici și nici nu li se va recunoaște acest lucru în viitorime, motivații politice făcându-i să nu dea dovadă de obiectivitate și imparțialitate.

F.C.: Se pare că, surprinzător, istoricii (evident, nu toți) au memorie scurtă. Abia s-au declarat bucuroși că au scăpat de constrângerile canoanelor comuniste în interpretarea istoriei, și aleargă acum să facă parte din diverse organisme, create de putere, pentru a prezenta într-o lumină prestabilită faptele istorice. Situația îmi amintește de remarcă amuzată a sinologului Simon Leys, care îi ironiza pe intelectualii de stânga din Occident: abia „vindecați” – după dezvăluirile lui Hrușciiov – de cultul lui Stalin, au alergat să-l adore pe Mao Tze-dun! Mulți erau de

bună credință sau sacrificau modei. La noi, altele sunt imboldurile. Dați-mi voie să nu le discut. Și între istorici adevărul, uneori, supără.

Ș.P.: Se pot condamna regimuri și persoane, nu însă perioade (formularea e nefericită). Evident, regimurile criminale și persoanele care le-au înfăptuit politica sunt condamnabile și trebuie condamnate, moral de societate – intelectualii în primul rând –, juridic de oamenii legii. Cred că nimeni nu pune astăzi sub semnul îndoielii îndreptățirea și necesitatea condamnării totalitarismului nazist; constatarea e la fel de întemeiată în ceea ce privește totalitarismul comunist.

I.-A.P.: Asocierea unor istorici la inițiativele puterii politice de condamnare sau de preamărire a unor perioade istorice nu este neapărat o acțiune reprobabilă în sine. Cu o condiție: să nu depășească o anumită măsură a bunului simț. Într-un moment istoric special, după ce trecutul a fost contorsionat, falsificat cu bună știință prin intermediul discursului politic, este chiar normal ca istoricii să ajute la remedierea răului. În aceste situații trebuie apelat numai la adevărații specialiști care au și capacitatea de a comunica pe înțelesul publicului larg. Aceștia vor ști și cum să nu exagereze în sens invers, adică să prezinte (de exemplu) ca fiind complet imaculat ceea ce anterior fusese văzut ca exclusiv negru.

Din păcate, acest lucru este aproape imposibil sub aspect practic. O zicere latină simplă, *Aurea mediocritas*, pe românește „Calea de mijloc este cea de aur”, se dovedește unul dintre cele mai grele lucruri din lume. Astfel, ca și în trecut, unii istorici se aservesc puterii politice și execută, cu o fidelitate demnă de o cauză mai bună, toate comenzile acesteia. Numai că acum nu mai poate fi invocată nici uzata scuză din trecut, conform căreia presiunile puterii comuniste ar fi fost de nesuportat. Așa că apar peste noapte fel de fel de „barzi” care se prezintă ca istorici și justifică orice prin prisma exemplelor trecutului, „reconstituie” false tradiții, inventează antecesori, genealogii, idei, exemple de urmat. În plus, puțină precauție nu ar strica nici din partea puterii de la noi, orice culoare politică ar avea: condamnarea unor persoane, personalități și evenimente se practică și, în mare parte, se justifică, în schimb condamnarea unor întregi perioade istorice, în bloc, este riscantă, contraproductivă și, adesea, exagerată. Pomenita Régine Pernoud s-a străduit toată viața să reabiliteze evul mediu, veștejit prin decrete de puterea revoluționară din Franța după 1789 și demonizat apoi în conștiința publică universală de fel de fel de semidocti, instituții, publicații, opere literare, filme etc. Când istoricii se asociază cu zel exagerat unor astfel de inițiative ale puterii, își erodează propriul statut și se discreditează.

3. *Cum evaluați tentativele puterii politice de a impune un punct de vedere absolut în anumite probleme istorice?*

D.B.: Consider astfel de atitudini ca acte nedemocratice, nespecifice unei evoluții firești a societății. Istoricii trebuie respectați și ocrotiți în exercitarea

profesiunii lor. Una este a fi consultați, a li se cere opiniile, și cu totul altceva este a li se impune din afară, din lumea politică și mai ales a puterii politice dominante la un moment dat, punctele de vedere și soluțiile, utilizate apoi politic.

F.C.: Condamn în chipul cel mai răspicat orice încercare a puterii politice de a fixa cum trebuie evaluată o perioadă sau o personalitate istorică. În orice domeniu al cunoașterii – și, poate, în istorie mai mult ca în altele – nu pot fi acceptate decrete, dogme, legi. Gândirea modernă se întemeiază pe principiul cartezian al *îndoiei* metodice. Nici o știință n-ar fi progresat dacă „adevărurile” stabilite nu ar fi fost puse în discuție. În Franța, țară cu tradiții de gândire liberă, s-a creat, sub conducerea cunoscutului istoric René Rémond, membru al Academiei Franceze (decedat de curând), o asociație intitulată „Libertate pentru istorie”, care luptă împotriva îngrădirilor, fixate prin legi, impuse cercetării istorice. La noi, așa ceva este de neimaginat, mai ales că „societatea civilă”, prima care ar fi trebuit să protesteze împotriva dogmatizării istoriei, s-a aliniat într-o disciplină obedientă puterii.

În ceea ce mă privește, sunt convins că, oricât de solide ar părea măsurile puterii de a impune evaluările ei, adevărul, mai devreme sau mai târziu, va țâșni cu puterea unei erupții și le va spulbera. Forța istoricului, ca persoană, este limitată, dar forța Istoriei (majuscula este necesară aici), ca știință, este copleșitoare. Guvernării, deținând puterea, se cred atotputernici pentru că luptă cu istoricii. În confruntarea cu Istoria sunt, în realitate, niște slăbănogi.

Ș.P.: Intelectualii care acceptă condiția de instrumente ale puterii totalitare, negatoare de cultură autentică, trădează calitatea de intelectual. Au făcut-o un șir de istorici care au acceptat condiția de instrumente ale puterii totalitare. Un istoric adevărat nu va schimba niciodată demnitatea calității de istoric cu funcția degradantă a propagandei totalitare.

I.-A.P.: Aceste tentative sunt în chip indiscutabil reprobabile și ele trebuie descurajate, oprite, condamnate. Istoricul – care nu numai cercetează trecutul, ci și publică lucrări despre trecut –, stârnește reacții, se confruntă cu cititorii, chiar dacă nu face politică; el este, prin urmare, o persoană publică, fiindcă modelează, influențează conștiințe. De aceea, istoricii au și obligația morală de a opri asemenea excese ale puterii. Ce este absolut pe lumea asta, în afară de divinitate? Istoria, indiferent la ce perioadă se face referire, înseamnă viață – viața oamenilor care au trăit în trecut (cum zicea altă faimoasă doamnă, anume Marguerite Yourcenar) –, iar viața trebuie prețuită și iubită (chiar dacă nu știm exact ce este ea, de ce trăim, spre ce rosturi ne îndreptăm). Era o glumă pe vremuri, grăitoare din acest punct de vedere: doi prieteni, acum bătrâni, se revăd după mulți ani și, din vorbă-n vorbă, unul spune că era foarte bine pe vremea lui Stalin; celălalt se miră și întreabă de ce, la care vine răspunsul: fiindcă erau cu 30 de ani mai tineri!

Firește, sunt apoi nuanțele. Ce se poate condamna, cu sorți de credibilitate, din trecut? Se poate condamna, de pildă, toată Germania din timpul lui Hitler,

poporul german pentru că, după unii, l-ar fi sprijinit masiv pe Hitler? Sau este mai normal să se condamne numai regimul hitlerist? După opinia mea, chiar și condamnarea globală, generică și generală a comunismului este o eroare. Se poate condamna, pe bună dreptate, regimul comunist dintr-un anumit loc, dintr-o perioadă anume. Anumite idei de tip comunist au animat și animă încă oameni de excepție, extrem de generoși și de valoroși. Au existat chiar experimente comuniste de scurtă durată pline de elan umanist, eșuate, dar esențiale pentru experiența umanității. Am citit recent că Parlamentul european refuză să condamne comunismul și am văzut unele persoane indignate la culme în România. Nu este nimic anormal în atitudinea organismului european. Cum se poate condamna comunismul de către organul legislativ suprem al Uniunii Europene, când din acest organ fac parte deputați comuniști, când unele partide comuniste participă la guvernarea unor țări din Uniunea Europeană, când președintele actual al uneia din țările mari, fondatoare, ale Uniunii Europene este comunist?! Cum să calificăm ca anormală o atitudine (a Parlamentului european) care ține seamă de faptul că, decenii întregi, partidele comuniste au participat la guvernarea unor țări occidentale importante după al doilea război mondial? Anormală este reacția unora dintre noi, care nu ne-am obișnuit cu democrația, care nu acceptăm opinia celuilalt, care suntem încă țarați de regimul totalitar. În istorie, totul se petrece în spațiu și timp, totul este particularizat, poartă un anumit sigiliu. A generaliza este adesea delicat, a condamna la modul general este cel mai adesea greșit, iar a impune un punct de vedere absolut este aproape întotdeauna antidemocratic și periculos. Voltaire spunea cândva ceva de genul: Nu sunt de acord cu opinia ta, dar mi-aș da și viața ca să ți-o poți exprima liber! Aceste cuvinte conțin o parte din miezul democrației. Să meditam asupra lor, ca istorici, ca oameni politici, ca trăitori în „Cetate”!

4. *Credeți că, la ora actuală, se poate vorbi despre echivalentul istoriografic al „corectitudinii politice”?*

D.B.: Ca întotdeauna, există și astăzi istorici corecți și istorici incorecți. Nu există o regulă generală. Analiza obiectivă a lucrărilor fiecăruia poate da măsura corectitudinii ori arăta incorectitudinea. Critica trebuie exercitată însă după aceeași regulă a obiectivității și imparțialității, fără patimă.

F.C.: Categoriec, da! Corectitudinea politică s-a instaurat progresiv în ultimii ani, și ea este astăzi atotputernică. Este trist că această „performanță” negativă s-a realizat cu concursul unor istorici din diferite generații. Există o adevărată poliție a gândirii, care dispune de mijloace de presă pentru a denunța și condamna pe oricine se abate de la viziunea „corectă” asupra perioadei 1918–1989 și chiar după. Subliniez din nou că „societatea civilă” este complice cu puterea în instaurarea și funcționarea corectitudinii politice. În viitorul apropiat, mă tem că dictatura corectitudinii politice va deveni tot mai apăsătoare. Cu atât mai mult – cred eu – împotriva ei trebuie luptat cu toată energia.

Ș.P.: Astăzi, ca și în alte vremuri, istoricii care se respectă și își respectă profesia știu să împace corectitudinea meseriei cu demnitatea opțiunilor civice.

I.-A.P.: Din păcate, da! Am trăit pe propria piele o asemenea experiență cu mulți ani în urmă, iar apoi am avut constant ecouri, directe și indirecte, de acest gen. Eram (repet, cu mulți ani în urmă, când nu începuseră încă actele teroriste ale unor fundamentalști islamici) într-o capitală europeană, asaltată cândva, cu secole în urmă, de otomani și prezentam în fața unor demnitari scurtul text istoric care trebuia pus sub formă de placă de marmură pe locul unei bătălii. În textul acela nevinovat scria ceva de genul apărării de către forțele creștine reunite a civilizației bătrânului continent în fața asalturilor otomane. Nu era nimic spectacular și totul corespundea perfect cu idealurile, cu gândurile, cu mentalitatea celor ce apăraseră orașul respectiv atunci, în trecut. Iar textul se punea cu voia/patronajul primăriei orașului în cauză! După prezentarea textului, în particular, un înalt demnitar, după o introducere măgulitoare, mi-a spus că totuși fraza ar trebui „îndulcită”, pentru ca turcii trăitori în contemporaneitate în acel oraș (destul de numeroși!) să nu se simtă ofenșați. Nu-mi venea să cred! Să nu poți scrie că au fost apărate în trecut anumite valori (în care credeau toți acei oameni asediați), contestate cu ajutorul forței armate, pentru că *astăzi* unii s-ar putea supăra!? În acest caz, trebuie să refacem întreg trecutul și, atunci, toți istoricii ar trebui desființați, pentru că ei nu au menirea să cosmetizeze trecutul, ci să-l reconstituie, cu metode specifice! Un istoric autentic, chiar dacă nu poate face abstracție de lumea în care trăiește, trebuie să refacă din trecut acea atmosferă a lumii apuse, a lumii care a trăit acel trecut. Trecut care pentru ea era prezent! Istoricul nu poate scrie că, la 1500 de exemplu, creștinii îi iubeau pe musulmani și invers, ca să promoveze frăția universală la care visează unii lideri politici sau ca să fie în ton cu demersurile de integrare europeană a Turciei actuale! Trecutul are mii de fațete, ca și prezentul, ca și viața, și poate fi tratat din unghiuri infinite, dar el nu trebuie pervertit cu bună știință. Iar dacă este totuși pervertit de către politicieni, ignoranți, semidocti, artiști – inclusiv în sensul „corectitudinii politice” –, istoriografia trebuie să se ferească, pe cât posibil, de o asemenea eroare. Dacă eu, ca istoric, studiez al doilea război mondial prin prisma ideilor pacifiste de astăzi, a interzicerii armelor de distrugere în masă, a chestiunilor legate de poluare, condamnându-i pe protagoniștii de-atunci că nu au respectat reguli care nu existau, greșesc profund și mint lumea! Nu trebuie să cerem trecutului ceea ce nici nu ar fi putut să dea!

Istoria se scrie astăzi în multiple feluri – de la mito-istorie până la ego-istorie – și este bine să fie așa, dar profesioniștii domeniului se cuvine să aibă „corectitudinea meseriei de istoric” și nu „corectitudine politică”. Altfel pervertesc trecutul mai mult decât se admite, o fac cu bună știință și cad în ridicol, se discreditează. Și este păcat, fiindcă marii istorici, istoricii autentici sunt (trebuie să fie!) niște conștiințe vii ale societății, ale comunității, venite dinspre trecut, dar cu fața îndreptată spre viitor. Ei, istoricii, trebuie să împiedice, alături de alții, ca *somnul rațiunii să mai nască monștri...*